

Krzysztof Linowski*

Więzienie a skazani młodociani

Uwagi wstępne

Polemika związana z karą pozbawienia wolności skupiona jest wokół dwóch głównych idei filozoficznych: idei kary jako odwetu (sprawiedliwej, proporcjonalnej do wagi przestępstwa, odpłaty) za zło (przy czym zło nie jest kategorią naukową lecz należy do kultury i religii, w których przechowuje się jego rzeczywista treść i sens¹) oraz prewencji. Rozważania przebiegają według dychotomicznego rozstrzygnięcia: *kara odwetowa* czy *kara celowa* (tutaj rozwinęły się teorie utylitarne, ujmujące proces wykonania kary z punktu widzenia celów, które mają one osiągnąć, np. poprawę²), pojawiły się też teorie mieszane, zakładające możliwość połączenia obydwu koncepcji. Na gruncie tych sporów rozwinęły się dwa nurty badań kryminologicznych: antropologiczny i socjologiczny³. Kara (*poena*) jest przejawem oceny czynów i stanowi reakcję ujemną na nie⁴. Jest aktem potępienia przestępstwa i przestępcy⁵.

* Dr Krzysztof Linowski, Zakład Doskonalenia Zawodowego w Kielcach, Szkoły w Radomiu, Akademia Pedagogiki Specjalnej w Warszawie.

¹ J. Utrat-Milecki. *Podstawy penologii. Teoria kary*. Warszawa 2006, s. 50.

² W. Zalewski. *Izolacja więzienna a sprawiedliwość naprawcza*. W: B. Pastwa-Wojciechowska (red.). *Człowiek w obliczu prawa*. Kraków 2008, s. 244; H. Machel. *Czy istnieje alternatywa dla resocjalizacji penitencjarnej*. W: F. Kozaczuk (red.). *Prawne i socjokulturowe uwarunkowania profilaktyki społecznej i resocjalizacji*. Rzeszów 2009, s. 143.

³ P. Szczepaniak. *Kara pozbawienia wolności a wychowanie*. Kalisz–Warszawa 2003, s. 14–15; por. R. Parol. *Etiologia przestępczości – paradygmaty i teorie*. W: A. Jaworska (red.). *Kryminologia i kara kryminalna. Wybrane zagadnienia*. Kraków 2008, s. 65–90; por. J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski. *Kryminologia*. Gdańsk 2001, s. 40–188; B. Hołyst. *Kryminologia*. Warszawa 2000, s. 691–791; E. Carrabine, P. Cox, M. Lee, K. Plummer, N. South. *Criminology. A sociological introduction*. London–New York 2009, s. 68–89.

⁴ J. Świtka. *Filozoficzne i socjologiczne ujęcie kary*. W: M. Kuć, I. Niewiadomska (red.). *Kara kryminalna. Analiza psychologiczno-prawna*. Lublin 2004, s. 13.

⁵ J. Krech, G. Kowalski. *Kara kryminalna, jej wymierzenia i wykonywanie w świetle przepisów Konstytucji RP z 2 IV 1997 r.* W: M. Kuć, I. Niewiadomska (red.). *Kara...*, s. 31; J.M. Pollock, A.G. Blackburn, S.K. Foller. *Prisons. Today and Tomorrow*. Burlington 2013, s. 4.

W tradycji ustawodawczej kara, w tym kara kryminalna, utrwaliła się jako podstawowa forma reakcji na czyny przestępne oraz wykroczenia. Różni się ona pod względem stopnia dolegliwości i konsekwencji prawnych od innych możliwych kar (porządkowych, pieniężnych, dyscyplinarnych). Inne są też cele kary kryminalnej jako konsekwencji prawnej i społecznej przestępstwa lub wykroczenia. Te pierwsze stanowią podstawową formę reakcji na czyny przestępne (i wykroczenia), pierwszoplanowy środek przeciwdziałania przestępstwom. Są one głównym orężem wymiaru sprawiedliwości w walce z przestępczością. Tradycyjnie też przyznajemy karom zasadniczym, w zależności od ich rodzaju lub formy realizacji, różne cele: wychowawczy, sprawiedliwościowy (taka rozumiana jako odpłata), odstrasżający (powściągliwe oddziaływanie kary na sprawcę) i wreszcie – izolacyjno-eliminacyjny (długotrwałe pozbawienie wolności, dożywotnie pozbawienie wolności, a w szczególnych przypadkach nawet kara śmierci, zanikająca w Europie). Stopień dolegliwości poszczególnych kar wynika wprost z ich treści, ale także z zasad i warunków ich wykonywania. Współcześnie katalogi kar w ustawach karnych są dość elastyczne, umożliwiając odpowiednie stosowanie dolegliwości, ale także, chociaż jest to trudniejsze, osiąganie przyznanych karom celów⁶. Zgodnie z intencją obecnego kodeksu karnego wykonawczego oprócz terminowej kary pozbawienia wolności wyróżniamy zastępczą karę pozbawienia wolności, a także karę pozbawienia wolności, która wcześniej nie była wykonywana⁷. Choć, jak to odnotowuje się w literaturze przedmiotu kary te powinny być traktowane zgodnie z zasadą *ultima ratio*, gdzie przed karą pozbawienia wolności pierwszeństwo mają kary wolnościowe⁸.

Wychowanie resocjalizacyjne w izolacji penitencjarnej

Resocjalizacja jest fenomenem wielowymiarowym i dzisiaj należy na niego patrzeć z punktu widzenia społeczeństwa nowoczesnego i ponowoczesnego⁹. Swoim zasięgiem obejmuje korekturę antagonistyczno-destruktywnego zachowania jednostki oraz przyswojenie przez nią podzielanych przez ogół społeczeństwa norm i wartości, ale także podjęcie i wytrwałe kontynuowanie procesu samodzielnego projektowania siebie, swojej osobowości i konsekwentnego realizowania wizji własnej osoby w przyszłości, hierarchicznie zorganizowanych na określone dystanse czasowe¹⁰. Z uwagi na to, że liczba właściwości psychicznych

⁶ T. Bojarski. *Kilka uwag ogólnych o środkach reakcji na czyny zabronione stanowiące przestępstwa i wykroczenia*. W: K. Krajewski (red.). *Nauki penalne wobec problemów współczesnej przestępczości*. Warszawa 2007, s. 17.

⁷ Z. Hołda. *Koncepcja wykonywania kary pozbawienia wolności według Kodeksu karnego wykonawczego*. „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2007, 11, 1, s. 133.

⁸ W. Wróbel. *Kara pozbawienia wolności w Kodeksie karnym z 1997 r.: idea i rzeczywistość*. „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2007, 11, 1, s. 125.

⁹ B. Urban. *Koncepcje rozwoju społecznego a możliwości ograniczenia patologii społecznej*. W: F. Kozaczuk (red.). *Resocjalizacja instytucjonalna*. Rzeszów 2004, s. 27.

¹⁰ J. Szałański. *Kryteria i mierniki efektywności resocjalizacji*. W: F. Kozaczuk (red.). *Efektywność oddziaływań resocjalizacyjnych*. Rzeszów 2008, s. 21–22.

człowieka jest znaczna, dlatego też celowe jest uzmysłowienie sobie jakie mogą być związki najważniejszych z nich z popełnianiem przestępstw¹¹. Do tej pory nie ma uniwersalnych kryteriów efektywności oddziaływań instytucji resocjalizacyjnych¹².

Zakład karny¹³ to jedna z najbardziej kontrowersyjnych instytucji stworzonych przez człowieka, która w swych podstawowych założeniach spełniać ma wobec osadzonych, jak i społeczeństwa, wiele pożytecznych funkcji wychowawczych, naprawczych i profilaktycznych. Izolacja więzienna, a zwłaszcza długotrwała kara pozbawienia wolności czy też jej wielokrotna powtarzalność, powoduje w konsekwencji sytuacje degradujące człowieka skazanego na tę niewątpliwie fizyczną, psychiczną, duchową i społeczną dolegliwość, a zarazem ujawnia jej nieskuteczność w przeciwdziałaniu powrotowi do czynów przestępczych.

Skutki niezaspokojenia potrzeb są bardzo różnorodne i niejednakowo istotne dla funkcjonowania organizmu. Warto podkreślić, że najgroźniejsze zaobserwowane reakcje na deprivację potrzeb to:

- powstanie negatywnych emocji;
- w razie przedłużania się stanu niezaspokojenia potrzeb szanse zaspokojenia ich własnymi siłami są znikome lub żadne, wygasa motywacja i człowiek staje się bierny;
- pojawienie się zachowania typu agresja lub samoagresja¹⁴, apatii, buntu przeciw normom moralnym;
- niekiedy obserwowane „paradoksalnego efektu unikania przedmiotu zaspakajającego potrzebę, o ile zbyt długo czekało się na dany przedmiot”¹⁵.

Bazowanie na przeszłości skazanych i ograniczanie się do jej potępiania nie służy racjonalnym oddziaływaniom naprawczym¹⁶. W działaniach resocjalizacyjnych, zgodnie z filozofią twórczej resocjalizacji, należy wybiegać w przyszłość i budować ją na pozytywnych stronach osadzonego¹⁷.

Zakład karny jest miejscem przymusowego odosobnienia jednostki, popełniającej przestępstwo i skazanej na karę pozbawienia wolności. Jest też miejscem pracy personelu

¹¹ J. Malec. *Czynniki warunkujące kształtowanie się postaw moralnych więźniów w Polsce*. W: B. Hołyst, W. Ambrozik, P. Stępiak (red.). *Więziennictwo. Nowe wyzwania*, Warszawa–Poznań–Kalisz 2001, s. 407.

¹² J. Szałański. *Kryteria i mierniki efektywności resocjalizacji*. W: F. Kozaczuk (red.). *Efektywność...*, s. 21–22; H. Machel. *Czy więzienie może wychowywać – spór o poprawczą funkcję więzienia*. W: W. Ambrozik, H. Machel, P. Stępiak (red.). *Misja Służby Więziennej a jej zadania wobec aktualnej polityki karnej i oczekiwań społecznych*. Poznań–Gdańsk–Warszawa–Kalisz 2008, s. 157; Z. Bartkowicz. *Skuteczna resocjalizacja w perspektywie aksjologicznej i pomiarowej*. W: Z. Bartkowicz, A. Węgliński (red.). *Skuteczna resocjalizacja. Doświadczenia i propozycje*. Lublin 2008, s. 23–28.

¹³ R. Borowski, D. Wysocki. *Instytucje wychowania resocjalizującego*. Płock 2001, s. 105–131.

¹⁴ A. Jaworska. *Efektywność oddziaływań relaksowo-korekcyjnych w zakresie ograniczenia zachowań autotypacyjnych w zakładach karnych*. W: M. Kuć (red.). *Skuteczność oddziaływań resocjalizacyjnych*. Lublin 2009.

¹⁵ M. Badowska-Hodyr. *Poziom prizonizacji sprawców przestępstw a zachowania autoagresywne w warunkach izolacji więziennej*. W: F. Kozaczuk (red.). *Efektywność...*, s. 349–350.

¹⁶ J. Szałański. *Osobowościowe kompetencje temporalne w nowatorskim projektowaniu pożądanej przemiany więźniów*. W: F. Kozaczuk (red.), *Zachowania przestępcze. Przyczyny i zapobieganie*. Rzeszów 2010, s. 15.

¹⁷ M. Konopczyński. *Metody twórczej resocjalizacji*. Warszawa 2006.

więziennego, zatem stanowi ten rodzaj instytucji, w której występuje ścisły podział na dwie społeczności: na personel i skazanych. Zarówno świat personelu, jak i świat skazanych są elementami systemu penitencjarnego, które wraz z przepisami, sposobem zarządzania i kontroli stanowią o jego istocie. Ustawodawca, określając cel kary pozbawienia wolności, którym jest wzbudzanie w skazanym woli współdziałania w kształtowaniu jego społecznie pożądanых postaw, a szczególnie poczucia odpowiedzialności i przestrzegania porządku prawnego, a więc powstrzymania się od powrotu do przestępstwa¹⁸, wskazał kierunek pracy personelowi więziennemu. Indywidualizacja kary pozbawienia wolności, w postaci wyszczególnienia typów, rodzajów zakładów karnych, także trzech systemów odbywania kary pozbawienia wolności oraz określenie środków oddziaływania penitencjarnego, daje personelowi więziennemu szerokie możliwości pracy ze skazanym¹⁹. Resocjalizacja w warunkach izolacji więziennej jest procesem trudnym i długotrwałym. Jej skuteczność w dużej mierze zależy od funkcjonariuszy więziennych, posiadanych przez nich cech, doświadczenia zawodowego, stosunku do samych skazanych, a z drugiej strony również od osadzonych (odbiorców przekazywanych treści społecznych). Istotną rolę odgrywają również oddziaływania penitencjarne realizowane wobec skazanych²⁰. Nie ujmując nikomu należy stwierdzić, że za oddziaływania penitencjarne i wychowawcze jest odpowiedzialny dział penitencjarny oraz wychowawcy i psychologowie w nim pracujący. To właśnie kompetencje i umiejętności wychowawcy mają ogromne znaczenie dla procesu resocjalizacji. K. Denek wyróżnia sześć rodzajów kompetencji, które umożliwiają wychowawcy wypełnianie swoich zadań względem podopiecznych:

- kompetencje prakseologiczne;
- kompetencje komunikacyjne;
- kompetencje współdziałania;
- kompetencje kreatywne;
- kompetencje informatyczne;
- kompetencje moralne.

W procesie resocjalizacji skazanych ważny jest wychowawca, jego wzór osobowy, zależności między cechami wrodzonymi a efektami wychowania, cechy, które go charakteryzują oraz zewnętrzne uwarunkowania postępowania. Wychowawca powinien mieć odpowiednie umiejętności wychowawcze oraz umieć zastosować je w praktyce. Przede wszystkim powinna go charakteryzować skuteczność działań wychowawczych²¹.

¹⁸ Art. 67 kodeksu karnego wykonawczego. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. (Dz.U. Nr 90, poz. 557).

¹⁹ H. Karaszewska. *Więzienie jako specyficzna instytucja społeczna*. W: S. Bębas (red.). *Współczesne oblicze resocjalizacji penitencjarnej*. Radom 2010, s. 13.

²⁰ E. Mazur, E. Laurman-Jarząbek, E. Zyzik. *Rola wychowawcy penitencjarnego w procesie resocjalizacji skazanych*. W: S. Bębas (red.). *Współczesne...*, s. 105.

²¹ Tamże, s. 107; M.J. Lynch. *Big Prisons. Big Dreams*. New Brunswick–New Jersey–London 2007, s. 23.

Wychowawca penitencjarny jest odpowiedzialny za utrzymywanie stałego i ciągłego kontaktu z powierzoną mu grupą skazanych, a jego zadania koncentrują się na²²:

- zadaniach merytorycznych: wdrażanie do porządku i dyscypliny, przeprowadzanie rozmów, rozpoznawanie środowiska osadzonych (atmosfery i nastrojów, kształtowanie środowiska przez odpowiednie rozmieszczenie w celach, zapobieganie demoralizacji i samoagresji), proponowanie indywidualnych programów oddziaływań resocjalizacyjnych, opiniowanie próśb i wniosków osadzonych, opiniowanie np. w sprawach warunkowego przedterminowego zwolnienia lub przerwy w odbywaniu kary pozbawienia wolności i inne;
- zadaniach administracyjnych – określaniu potrzeb skazanych odnośnie do pomocy postpenitencjarnej, interwencji w sprawach socjalno-bytowych i bezpieczeństwa, zapoznawaniu się z korespondencją skazanych, prowadzeniu dokumentacji osobopoznawczej część „B”, prowadzenie dokumentacji w systemie elektronicznym i inne²³.

Najważniejszym czynnikiem integralnej resocjalizacji są funkcjonariusze Służby Więziennej, wychowawcy zakładu poprawczego czy innej placówki resocjalizacyjnej. Osoby te stają się punktami odniesienia dla budzenia świadomości opartej na godności człowieka przez poddawanych resocjalizacji. Dzięki relacjom z nimi skazani poznają i zaczynają rozumieć, co znaczy stawać się coraz bardziej człowiekiem i być człowiekiem żyjącym w zgodzie ze sobą i innymi. Tak więc od jakości osobowościowej pracowników tych instytucji zależy efektywność resocjalizacji. Funkcjonariusze i wychowawcy, podobnie jak osoby będące przedmiotem ich służby, muszą posiadać odpowiednią wiedzę, umiejętności psychologiczne i społeczne, odznaczać się wyraźnym systemem wartości i postawami wobec innych ludzi, społeczeństwa, prawa²⁴.

Zamierzenia badawcze

Po przedstawieniu problematyki w świetle literatury przedmiotu główny problem badawczy został zawarty w następującym pytaniu: w jaki sposób skazani młodociani, odbywający karę pozbawienia wolności oceniają zakład karny jako instytucję karną i resocjalizacyjną²⁵? Do badań wytypowano sześćdziesięciu skazanych młodocianych. W badaniach posłużono się modelem badań diagnostycznych²⁶. „Procedura diagnostyczna

²² § 3.1. Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 26 listopada 2012 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie sposobów prowadzenia oddziaływań penitencjarnych w zakładach karnych i aresztach śledczych (Dz.U. z 2012 r., poz. 1409).

²³ E. Mazur, E. Laurman-Jarząbek, E. Zyzik, Dz.cyt., s. 108.

²⁴ K. Ostrowska, *Integralne podejście do resocjalizacji skazanego*. W: S. Bębas (red.). *Współczesne...*, s. 264.

²⁵ H. Machel, *Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*. Gdańsk 2003.

²⁶ T. Pilch, *Zasady badań pedagogicznych*. Warszawa 1998, s. 20. T. Pilch, T. Bauman, *Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe*. Warszawa 2001, s. 37.

w pedagogice empirycznej to czynność badawcza polegająca na ustaleniu czy jednostka jako indywidualność ludzka spełnia wymagania w zakresie umiejętności wykonywania pewnych operacji na materiale rzeczowym, czynnościowym, semantycznym w ściśle ustalonych warunkach realizacji procesu edukacji w pewnym momencie czasowym”²⁷. W badaniach posłużono się metodą sondażu diagnostycznego. Metoda ta najczęściej znajduje swe zastosowanie w badaniach prowadzonych następującymi technikami: ankiety, rozmowy i wywiadu²⁸. Technika badawczą była ankieta. W badaniach wykorzystano kwestionariusz autorski. Badania zostały przeprowadzone w Areszcie Śledczym w Radomiu, w grudniu 2012 roku.

Charakterystyka badanych

Charakterystyka badanych skupia się na opisie: wieku, stanu cywilnego, systemu odbywania kary pozbawienia wolności oraz wymiaru kary pozbawienia wolności.

Tabela 1. Wymiar kary badanych

Lp.	Wymiar kary	Liczba osadzonych	%
1	6–12 miesięcy	9	15
2	1–2 lata	12	20
3	2–3 lata	12	20
4	3–4 lata	15	25
5	4–6 lat	12	20
Razem		60	100

15 ankietowanych, czyli 25% badanej populacji, to skazani, którzy odbywają karę pozbawienia wolności w wymiarze między 3 a 4 lata. Najmniej skazanych odbywa karę pozbawienia wolności w wymiarze pomiędzy od sześciu do dwunastu miesięcy.

Tabela 2. Miejsce zamieszkania

Miejsce zamieszkania badanych	Liczba	%
Miasto	48	80
Wieś	9	15
Brak odpowiedzi	3	5
Razem	60	100

²⁷ J. Gnitecki. *Wstęp do metod i przetwarzania wyników badań w naukach pedagogicznych*. Poznań 2004, s. 155.

²⁸ M. Łobocki. *Wprowadzenie do metodologii badań pedagogicznych*. Kraków 2003, s. 251.

Większość, bo 80% badanych zamieszkuje obszary miejskie.

Tabela 3. Wykształcenie

Wykształcenie badanych	Liczba	%
Gimnazjalne	15	25
Podstawowe	15	25
Zawodowe	21	35
Średnie	9	15
Razem	60	100

Połowa badanych posiada wykształcenie gimnazjalne i podstawowe. Najmniejsza liczba osób posiada wykształcenie średnie.

Analiza i opis wyników badań własnych

Analiza wyników badań własnych została dokonana na podstawie następujących kwestii: ocena zakładu karnego jako placówki resocjalizacyjnej (powód osadzenia w areszcie śledczym, ocena pobytu w izolacji penitencjarnej, ocena kontaktów ze współwięźniami, styczność osadzonych z podkulturą przestępczą w więzieniu, zaaklimatyzowanie się do warunków więziennych, spełnianie oczekiwań badanych przez zakład karny); ocena pracy kadry penitencjarnej (jakość kontaktów z kadrą penitencjarną, zmiana zachowania i postaw pod wpływem zajęć prowadzonych przez wychowawców, oczekiwania wobec osób prowadzących oddziaływanie resocjalizacyjne w więzieniu, zapoznanie badanych z celami pobytu w więzieniu, możliwości korzystania z różnych form aktywności); kontakty z najbliższymi w czasie pobytu w izolacji penitencjarnej (jakość kontaktów z rodziną, zjawiska niekorzystne występujące w rodzinach badanych); oraz perspektywy życiowe po opuszczeniu zakładu karnego (spodziewana pomoc po wyjściu na wolność i obawy związane z opuszczeniem więzienia).

Zakład karny jako placówka resocjalizacyjna w ocenie badanych młodocianych

Jako przyczyny pobytu w areszcie śledczym osadzeni podają: narkotyki – 15% badanych (posiadanie, handel), rozbój, kradzież i „niewinność” – po 10% wskazań, usiłowanie morderstwa, włamanie i pobicie – po 5% odpowiedzi. Aż 40% wskazań dotyczyło braku odpowiedzi. Jeśli chodzi o ocenę pobytu w izolacji penitencjarnej to 60% źle oceniło pobyt w izolacji penitencjarnej. Odnotowano także duży odsetek braku odpowiedzi (35%). 5% wskazało na zbyt długi pobyt w warunkach izolacyjnych. Te odpowiedzi można odczytywać w podwójny sposób. Jeden jest jakby oczywisty i wypływa z ogólnego odczucia,

że warunki więzienne są niekorzystne, a sam pobyt w izolacji penitencjarnej jest obciążający. Z drugiej jednak strony taka ocena może stanowić pewien element nadziei w kontekście odstraszenia przed ponownym pobytem w więzieniu. Więzienie bowiem ze swej istoty nie powinno zachęcać do pobytu, a tym bardziej do powrotu. Jeśli chodzi o ocenę kontaktów ze współosadzonymi to większość skazanych wskazało, że ma dobre relacje z innymi współwięźniami, a 20% badanych nawet bardzo dobre. W kontekście oddziaływań penitencjarnych jest to dobry sygnał dla kadry wychowawczej, aby wykorzystać te relacje do pracy resocjalizacyjnej. Warto wobec tego zadbać o te relacje i odkryć je po to, aby móc je wkomponować w proces resocjalizacji skazanych młodocianych. W tym kontekście warto kierować skazanych dorosłych, odbywających karę po raz pierwszy, wyróżniających się dobrą postawą do tworzenia tych relacji i budowania nowych postaw wśród skazanych młodocianych. Większość badanych (60%) stwierdziła, że w więzieniu funkcjonuje podkultura więzienna i mieli z nią styczność. Z punktu widzenia oddziaływań resocjalizacyjnych jest to wielce niekorzystne zjawisko. Funkcjonuje bowiem instrukcja Dyrektora Generalnego Służby Więziennej dotycząca przeciwdziałania podkulturze przestępczej w warunkach więziennych oraz wydawane są instrukcje dla wszystkich stanowisk i posterunków po to, aby przeciwdziałać temu zjawisku, tym bardziej, że udział w podkulturze przestępczej jest traktowany jako negatywna przesłanka w prognozie kryminologiczno-społecznej oraz oddziaływaniach resocjalizacyjnych. Wydaje się, że jest to bardzo ważny sygnał do przeanalizowania tego problemu i podjęcia bardziej starannych działań, które w sposób autentyczny przeciwdziałająby stykaniu się skazanych młodocianych z czynnymi uczestnikami podkultury przestępczej. W większość odpowiedzi dotyczących zaaklimatyzowania się badanych do warunków więziennych są negatywne. Mogą one poniekąd cieszyć w kontekście tego, że osadzeni negatywnie oceniają pobyt w więzieniu, i w ten sposób więzienie będzie działać prewencyjnie. Z drugiej jednak strony może świadczyć o niekorzystnych warunkach wychowawczych panujących w zakładzie penitencjarnym. W opinii blisko jednej trzeciej badanych jednostka penitencjarna nie spełnia ich oczekiwań. Wydaje się, że można się zgodzić z taką oceną, ale z punktu widzenia wychowawczego może pozostawiać niedosyt. Można bowiem sądzić, że nie było dostatecznie dobrej oferty wychowawczej, aby ocena jednostki penitencjarnej mogła być lepsza. Większość wskazań dotyczących wprowadzenia zmian w zakładzie karnym jest twierdzących. Warto w dalszych badaniach przeanalizować tę kwestię i uwzględnić postulaty badanych. Być może taki układ odpowiedzi jest wynikiem niechęci do pobytu w zakładzie karnym. 65% badanych wyraża opinię, że podczas odbywania kary pozbawienia wolności czuje się bezpiecznie. Jest to dobry sygnał świadczący o dobrej pracy personelu ochronnego i penitencjarnego. Taka ocena może świadczyć o dobrym rozpoznaniu postaw osadzonych, właściwym ich rozmieszczeniu oraz odpowiedniej współpracy pomiędzy tymi pionami służby²⁹. Większość badanych twierdzi,

²⁹ D. Pstrąg, *Zaspokojenie potrzeby bezpieczeństwa skazanych jako istotny warunek skuteczności resocjalizacji skazanych*, W: F. Kozaczuk (red.), *Prawne...*, s. 361–373.

że w czasie pobytu w zakładzie karnym ma możliwość podjęcia pracy. Skądinąd wiadomo, że w większości jest to praca o charakterze nieodpłatnym. Jeżeli tak jest należy to odczytywać jako dobry kierunek pracy resocjalizacyjnej włączający skazanych młodocianych do kształtowania odpowiednich postaw wynikających z pracy. Pobyt w więzieniu pozwolił także badanym na zawarcie nowych znajomości. Jest to oczywiście naturalne, ale zadaniem kadry penitencjarnej jest aby te znajomości nie ograniczały się np. tylko do czynnych uczestników podkultury przestępczej.

Praca kadry penitencjarnej w ocenie badanych

Większość badanych (65%) twierdzi, że w czasie pobytu spotkało się z pozytywnym nastawieniem pracowników więziennych względem siebie. Znakomita większość, bo 90% wskazań, dotyczy bardzo dobrej i dobrej oceny pracy wychowawcy w więzieniu. Niestety, skazani zauważają znikome zmiany sposobu myślenia pod wpływem zajęć prowadzonych przez wychowawców. Tylko jedna czwarta odpowiedzi dotyczy tego, że pod wpływem prowadzonych zajęć przez wychowawców skazani zmieniają swój sposób myślenia. Reszta odpowiedzi dotyczy wskazań, iż pod wpływem tych zajęć albo nie zmieniają swojego myślenia, bądź nie zdają sobie sprawy z zachodzących zmian, albo nie udzielają odpowiedzi. Z przykrością można to odczytać jako słaby element pracy penitencjarnej prowadzonej przez personel wychowawczy, gdyż ich praca nie wpływa na zmianę sposobu myślenia przez skazanych, a w konsekwencji nie może prowadzić do zmiany ich postaw. Jeśli tak jest rzeczywiście, to próżny ten trud, bo przecież na zmianie postaw polega proces reedukacji i resocjalizacji penitencjarnej. Należy zatem pochylić się nad takimi sygnałami w kontekście jakości pracy penitencjarnej i jej efektywności³⁰. Podobnie skazani wypowiadają się na temat zmiany swojego zachowania pod wpływem zajęć prowadzonych przez wychowawców. Jedna czwarta wyraża opinię, że zajęcia prowadzone przez wychowawców prowadzą do zmiany ich zachowania. Jest to zbieżne z poprzednimi wskazaniami i potwierdza moją tezę, że bez zmiany sposobu myślenia, zachowania i postaw nie można spodziewać się pozytywnych efektów pracy resocjalizacyjnej w więzieniu. W innym przypadku jest to tylko wypełnianie czasu wolnego; być może jest to cena utrzymania porządku i spokoju w więzieniu. Badani zapytani o oczekiwania wobec osób prowadzących oddziaływanie resocjalizacyjne w więzieniu w większości nie konkretyzują żadnych oczekiwań względem kadry penitencjarnej. Może to świadczyć o tym, że inkarcerowani traktują to miejsce jako wymuszony okres i miejsce pobytu, co oczywiście jest jak najbardziej zgodne z prawdą, ale może martwić, że zarówno osadzeni, jak również i kadra penitencjarna, nie poszukują różnych modeli podejść. Każda z grup zachowuje swoje *status quo*. Część skazanych wskazuje, że jej oczekiwaniem byłoby bardziej otwarte podejście kadry penitencjarnej oraz

³⁰ J. Szałański. *Zakres i poziom skuteczności resocjalizacji*. W: Z. Bartkowicz, A. Węgliński (red.). *Skuteczna...*, s. 13–21.

większe jej zaangażowanie. W tym zakresie większość badanych wyraża opinię, że pobyt w więzieniu zmienił jakiś element ich życia, a co trzeci twierdzi, że pobyt w więzieniu nic w nim nie zmienił. Obszary zmian o jakich badani wspominają to nastawienie do życia, zmiana poglądu na świat, większa dojrzałość. Ale wśród zmian podają także wzrost agresji. Wydaje się, że jest to bardzo ważny sygnał dla pracy wychowawczej w więzieniu. Jako uzasadnienie przydatności prowadzonych zajęć przez wychowawców penitencjarnych najczęściej padała odpowiedź, że one pozwalają na lepsze spędzanie czasu wolnego. Jest to zbieżne z powyższymi danymi, lecz niepokoi płytkością wypowiedzi. Można bowiem odczytać, że wychowawca realizuje swoje działania wyłącznie na płaszczyźnie zagospodarowania czasu wolnego swoim podopiecznym, a inne zajęcia albo nie są realizowane, bądź nie znajdują uznania w oczach badanych. Trzeba wobec tego postawić pytanie o jakość prowadzonych zajęć przez wychowawców, a przede wszystkim o cel ich prowadzenia, czy zmierzają one do zmiany postaw osadzonych i do ich resocjalizacji? Zauważanie powstających zmian w postawach badanych jest bardzo optymistycznym wskaźnikiem zwłaszcza w kontekście szerokiej krytyki instytucji penitencjarnej jako takiej. Jest to doprawdy cieszący element, niemniej można zapytać czy zainteresowanie pracowników losami podopiecznych jest autentyczne, czy jest to tylko formalna postawa, bowiem połowa badanych nie udzieliła pozytywnej odpowiedzi na pytanie związane z zapoznaniem z celami pobytu w więzieniu oraz tego czego mogą oczekiwać w czasie odbywania kary pozbawienia wolności. Można tutaj się spodziewać większej aktywności pracowników więziennych w zakresie informowania osadzonych o przysługujących im prawach i możliwościach resocjalizacyjnych. Co do możliwości i zakresu wypełniania czasu wolnego badani wskazują w większości (95%), że mają świadomość, że posiadają możliwości korzystania z różnych form aktywności w warunkach izolacyjnych, to jednak połowa odpowiedzi dotyczy siłowni, potem tenisa stołowego i świetlicy. Można wyciągnąć wniosek, że są to bardzo obiegowe odpowiedzi, gdyż często słyszy się krytyczne opinie na temat więzienia, że tam można do woli korzystać z siłowni i ćwiczyć ciężką fizyczną. Oczywiście rzadko osadzeni wyrażali opinię, że te zajęcia nie przyczyniają się do spędzania czasu w warunkach więziennych. W sumie ogólna ocena zajęć prowadzonych przez wychowawców jest pozytywna, gdyż 75% odpowiedzi dotyczyło przydatności zajęć prowadzonych przez wychowawców penitencjarnych.

Kontakty badanych z osobami bliskimi

W zakresie jakości kontaktów badanych młodocianych ze swoimi rodzinami 85% badanych twierdzi, że ma z nią dobre kontakty. Jest to bardzo dobry prognostyk do wykorzystania tych więzi i rodzin do budowania szerszej platformy do oddziaływań reedukacyjnych. Badani twierdzą, że rodzina jest zainteresowana ich pobytem w warunkach więziennych, ich problemami i kłopotami. Jeżeli te kontakty są dobrze oceniane, osoby osadzone czują zainteresowanie ze strony osób bliskich, a osoby bliskie ich odwiedzają, to doprawdy jest to bardzo dobra sytuacja, którą można wykorzystać w pracy penitencjarnej,

nawet jako przeciwwagi dla podkultury przestępczej³¹. Ponadto 80% odpowiedzi dotyczących osób, na które badani mogą liczyć po wyjściu na wolność wskazuje na rodzinę. Jest to bardzo ważny wskaźnik w zakresie postępowania resocjalizacyjnego i pomocy postpenitencjarnej. Niemniej często bywa tak, że u podstaw zachowań antagonistyczno-destruktywnych skazanych młodocianych leżą niekorzystne zjawiska występujące w ich rodzinach. Badani zapytani o zjawiska niekorzystne występujące w ich rodzinach wskazywali na niemal wszystkie rodzaje zjawisk patologii społecznej, choć najczęściej wskazywali na agresję słowną i wulgaryzmy.

Perspektywy i obawy badanych po zwolnieniu

Skazani zapytani o plany po opuszczeniu zakładu karnego, najczęściej podają, że podejmą pracę. Często jednak nie potrafią podać czym zamierzają się wówczas zajmować. Można zatem wnioskować, że, po pierwsze, skazani poniekąd szukają pracy i zatrudnienia, ale nie jest to takie łatwe, i być może, jest to przyczyną ich antagonistyczno-destruktywnych zachowań. Z drugiej zaś strony, co piąty nie wie co ma czynić po opuszczeniu izolacji penitencjarnej. W tej odpowiedzi odnajduję dwie sugestie dla pracy resocjalizacyjnej. Po pierwsze odczytuję smutną konstatację, że skoro badani nie wiedzą, co mają robić po odbyciu kary pozbawienia wolności, to wolno przyjąć wniosek, że proces readaptacji nie jest odpowiednio nakreślony, a wsparcie społeczne wątpliwe. Po drugie mogę wnosić, że ani poprzednie instytucje wychowawcze i opiekuńcze nie przyniosły efektu wychowawczego, tak samo jak i więzienie jako instytucja wychowawcza, readaptacyjna i resocjalizacyjna.

Połowa badanych nie ma planów na pierwsze chwile po opuszczeniu zakładu penitencjarnego. Co piąty twierdzi, że chce zażyć narkotyki. Wprawdzie może to być dość ryzykowny wniosek, ale można postawić pytanie co robiła kadra penitencjarna w czasie kiedy badani odbywali karę pozbawienia wolności w zakresie zmiany ich postaw, skoro odnotowujemy takie wskaźniki? Jest to bardzo ważne wskazanie dla kreowania praktyki penitencjarnej. Z drugiej strony znakomita większość badanych młodocianych nie ma żadnych obaw przed opuszczeniem zakładu karnego.

Posumowanie i wnioski

W ramach posumowania niniejszych rozważań można pokusić się o wysunięcie następujących wniosków:

- badani negatywnie oceniają warunki więzienne, a sam pobyt w izolacji penitencjarnej jest obciążający; w pracy penitencjarnej należy wobec tego zmierzać do niwelowania

³¹ K. Pawełek, M. Marczak. *Resocjalizacja w polskich zakładach karnych. Teoria a praktyka*. W: Z. Bartkowicz, A. Węgliński (red.), *Skuteczna...*, s. 48–49.

- obciążeń płynących z faktu izolacji penitencjarnej z ogólnie przyjętymi tendencjami, zgodnie z którymi kara pozbawienia wolności nie powinna dostarczać innych dolegliwości, aniżeli te które wynikają z jej wykonywania³²;
- w oddziaływaniach penitencjarnych kierowanych do skazanych młodocianych należy jak najszerszej stosować zapisy kodeksu karnego wykonawczego, które pozwalają na kierowanie skazanych dorosłych, odbywających karę po raz pierwszy, wyróżniających się dobrą postawą; ten sposób osadzania będzie w naturalny sposób tworzył atmosferę wychowawczą oraz dostarczał wzorów innego zachowania i postaw;
 - odnotowano niekorzystne zjawisko dotyczące podkultury przestępczej; zjawisko to jest negatywnie postrzegane przez personel penitencjarny, co zresztą znajduje swoje odzwierciedlenie w wszelkich przepisach dotyczących pracy penitencjarnej³³; kadra penitencjarna powinna dołożyć więcej staranności, aby ograniczać to zjawisko, tym bardziej w zakresie działań ze skazanymi młodocianymi; skazani młodociani są tą grupą, która wymaga szczególnej staranności w doborze grup wychowawczych oraz metod działania;
 - zatrudnienie i praca jest dla badanych ważną kwestią po opuszczeniu zakładu karnego, ale także w czasie odbywania kary³⁴; należy szukać w tym kontekście platform współpracy pomiędzy zakładami karnymi, a chociażby podmiotami, o których mowa w art. 38 kodeksu karnego wykonawczego; w mojej ocenie należy te działania prowadzić w dużo szerszym kręgu, być może nawet podejmować próby tworzenia odpowiednich przedsięwzięć o charakterze municypalnym; w tym kontekście należy przyjrzeć się funkcjonowaniu całego systemu działania pomocy postpenitencjarnej³⁵, zwłaszcza tej części, która sprzyja readaptacji społecznej³⁶; nie można bowiem spodziewać się trwałych zmian w postawach i zachowaniach osób opuszczających zakłady karne, które nie

³² S. Bębas, W. Adamczyk-Bębas. *Wybrane aspekty pedagogiki resocjalizacyjnej*. Radom 2011, s. 68–69.

³³ S. Przybyliński. *Personel penitencjarny wobec zjawiska podkultury więziennej*. W: W. Ambrozik, P. Stępiak (red.). *Służba Więzienna wobec problemów resocjalizacji penitencjarnej*, Poznań–Warszawa–Kalisz 2004, s. 159–166; S. Przybyliński. *Podkultura więzienna – wielowymiarowość rzeczywistości penitencjarnej*. Kraków 2005; D. Sarzała. *Podkultura a izolacja więzienna (aksjologiczna analiza problemu)*. W: M. Kuć (red.). *Skuteczność oddziaływań resocjalizacyjnych*. Lublin 2009, s. 15–41; R. Daszuke. *Zjawisko subkultury występujące w warunkach izolacji penitencjarnej*. W: S. Bębas (red.), *Wybrane...*, s. 349–366.

³⁴ B. Hołyst. *Oddziaływanie penitencjarne jako sposób zapobiegania przestępczości*. W: W. Ambrozik, H. Machel, P. Stępiak (red.), *Misja...*, s. 135–136; A. Samborski. *Zjawisko bezrobocia wśród osadzonych w polskich jednostkach penitencjarnych*. W: S. Bębas (red.), *Wybrane...*, s. 409–421.

³⁵ T. Szymanowski. *Polityka karna i penitencjarna w Polsce w okresie przemian prawa karnego*. Warszawa 2004, s. 242–243; J. Skura. *Pomoc postpenitencjarna w kontekście przygotowania skazanych do życia w warunkach wolnościowych*. W: F. Kozaczuk (red.). *Zagadnienia readaptacji społecznej skazanych*. Rzeszów 2009, s. 268–278.

³⁶ A. Szymanowska. *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w świetle wyników badań kryminologiczno-psychologicznych*. W: F. Kozaczuk (red.), *Resocjalizacja instytucjonalna*. Rzeszów 2004, s. 207; A. Kozłowska. *Czynniki utrudniające społeczną readaptację w aspekcie ich aktywizacji zawodowej*. W: F. Kozaczuk (red.), *Zagadnienia...*, s. 141–148.

- są objęte odpowiednim systemem wsparcia społecznego, wiedząc, że brak tego wsparcia często jest przyczyną ich obecności w więzieniu;
- należy zastanowić się nad jakością i przydatnością zajęć realizowanych przez kadrę penitencjarną; skazani wyrażają opinię, że te zajęcia pozwalają im na lepsze spędzenie czasu wolnego; jest to także ważny element w pracy wychowawcy, aby umiał zagospodarować podopiecznym nadmiar czasu wolnego, ale na tym praca wychowawcy może powinna się zaczynać, ale z pewnością nie kończyć; trzeba wobec tego zabiegać o poniesienie kwalifikacji wychowawczych i terapeutycznych personelu wychowawczego oraz tworzyć takie formy zajęć, które będą zmierzały do rzeczywistej zmiany postaw i nastawień uczestników procesu resocjalizacji³⁷; w przeciwnym razie nie można się spodziewać pozytywnych rezultatów pobytu w więzieniu.

Konstatując powyższe rozważania można stwierdzić, że należy poszukiwać nowych, bardziej efektywnych rozwiązań w zakresie prowadzonych oddziaływań resocjalizacyjnych. Trzeba tworzyć instytucję penitencjarną bardziej prospołeczną, otwartą na tworzenie więzi społecznych³⁸ zwłaszcza dla skazanych młodocianych. Kadra zaś i programy resocjalizacyjne³⁹ winny być autentyczną formą pomocy osadzonemu, a nie wyłącznie wypełnianiem nakazów prawa.

Streszczenie

Kara, w tym kara pozbawienia wolności, stanowi jedną z podstawowych form reakcji na przestępstwa. Różni się one pod względem stopnia dolegliwości i konsekwencji prawnych od innych możliwych kar. Inne są też cele kary kryminalnej jako konsekwencji prawnej i społecznej przestępstwa lub wykroczenia. Kara pozbawienia wolności ma na celu podejmowanie różnych oddziaływań, które w konsekwencji mają doprowadzić do tego, aby skazany w przyszłości nie powracał na drogę popełniania przestępstw. Jest to tzw. resocjalizacja penitencjarna, która jest fenomenem wielowymiarowym i dzisiaj należy na niego patrzeć z punktu widzenia społeczeństwa nowoczesnego. Swoim zasięgiem obejmuje korekturę nieadekwatnego zachowania jednostki oraz przyswojenie przez nią podzielanych przez ogół społeczeństwa norm i wartości, ale także podjęcie i wytrwałe kontynuowanie procesu samodzielnego projektowania siebie, swojej osobowości i konsekwentnego realizowania wizji własnej osoby w przyszłości, hierarchicznie zorganizowanych na określone dystanse czasowe. Stąd w ramach wykonywania kary pozbawienia wolności są podejmowane różnorodne środki i działania. Także skazani osadzeni w zakładach karnych są podzieleni na różne grupy. Jedną z nich jest grupa skazanych młodocianych. Celem artykułu jest zbadanie i opisanie opinii skazanych młodocianych na temat zakładu karnego jako instytucji karnej i resocjalizacyjnej. Do badań wytypowano

³⁷ D. Schmidt. *Empatia personelu więziennego oraz jej niektóre uwarunkowania*. W: W. Ambrozik, P. Stępnia (red.), *Slużba Więzienna wobec...*, s. 191.

³⁸ W. Ambrozik, *Więzi społeczne i ich rola w procesie resocjalizacji*. W: B. Hołyst, W. Ambrozik, P. Stępnia (red.), *Więziennictwo...*, s. 511–519.

³⁹ G.G. Gaes, T. J. Flanagan, L.L. Motiuk, L. Stewart. *Adult Correctional Treatment*. W: M. Tonry, J. Petersilia. *Prisons. Crime and Justice*, Vol. 26, Chicago and London 1999, s. 361–426.

sześćdziesięciu skazanych młodocianych. W procedurze badawczej posłużono się metodą sondażu diagnostycznego. W badaniach wykorzystano autorski kwestionariusz. Badania zostały przeprowadzone w Areszcie Śledczym w Radomiu, w grudniu 2012 roku.

Słowa kluczowe: zakład karny, resocjalizacja, skazani młodociani, kara pozbawienia wolności.

Summary

Prison and young convicts

Penalty, including imprisonment comprises one of the basic forms of reaction to crime. It differs from other possible penalties in the degree of discomfort and in the legal consequences. There are also different goals in case of criminal penalty as a legal and social consequence of a crime or misconduct. Imprisonment aims at taking different actions which consequently, should lead to the situation where the criminal does not return to committing crimes. It is so called penitentiary rehabilitation which is a multidimensional phenomenon and it should be considered from the modern society point of view. Its range includes correction of inadequate individual's behavior and his or her adaptation of norms and values shared by the general public, as well as taking and being persistent in the process of designing oneself, own personality and consistent implementation of the self- vision in the future, organized hierarchically for the given time periods. Therefore, different means and action are taken under the implementation of imprisonment. Moreover, convicted prisoners are divided into different groups in penitentiaries. One of the groups is the group of young convicts. The goal of this article is to examine and describe the opinion of the young convicts on the penitentiary as a penal and rehabilitation institution. To perform the study, sixty young convicts were selected. In the test method, the diagnostic survey was applied. The original authoring questionnaire was used in the study. The study was performed in the Penitentiary in Radom, in December 2012.

Key words: penitentiary, rehabilitation, young convicts, imprisonment.

Bibliografia

- Ambrozik W., Machel H., Stępniański P. (red.) (2008). *Misja Służby Więziennej a jej zadania wobec aktualnej polityki karnej i oczekiwań społecznych*. Poznań–Gdańsk–Warszawa–Kalisz.
- Badowska-Hodyr M. (2008). *Poziom przestępczości sprawców przestępstw a zachowania autoagresywne w warunkach izolacji więziennej*, W: F. Kozaczuk (red.). *Efektywność oddziaływań resocjalizacyjnych*, Rzeszów 2008.
- Bartkowiak Z., Skuteczna resocjalizacja w perspektywie aksjologicznej i pomiarowej. W: Bartkowiak Z., Węgliński A. (red.). *Skuteczna resocjalizacja. Doświadczenia i propozycje*, Lublin.
- Bębas S., Adamczyk-Bębas W. (2011). *Wybrane aspekty pedagogiki resocjalizacyjnej*. Radom.
- Błachut J., Gaberle A., Krajewski K. (2001). *Kryminologia*. Gdańsk.

- Bojarski T. (2007). Kilka uwag ogólnych o środkach reakcji na czyny zabronione stanowiące przestępstwa i wykroczenia. W: Krajewski K. (red.). *Nauki penalne wobec problemów współczesnej przestępczości*. Warszawa.
- Carrabine E., Cox P., Lee M., Plummer K., South N. (2009). *Criminology. A sociological introduction*. London–New York.
- Daszuke R. (2011). Zjawisko subkultury występujące w warunkach izolacji penitencjarnej. W: Bębas S. (red.). *Wybrane problemy profilaktyki i resocjalizacji*. Radom.
- Gaes G.G., Flanagan T.J., Motiuk L.L., Stewart L. (1999). *Adult Correctional Treatment*. W: Tonry M., Petersilia J. *Prisons. Crime and Justice*, Vol. 26. Chicago and London.
- Gnitecki J. (2004). *Wstęp do metod i przetwarzania wyników badań w naukach pedagogicznych*. Poznań.
- Hołda Z. (2007). Koncepcja wykonywania kary pozbawienia wolności według Kodeksu karnego wykonawczego. *Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych* 11.
- Hołyst B. (2000). *Kryminologia*. Warszawa.
- Jaworska A. (2009). Efektywność oddziaływań relaksowo-korekcyjnych w zakresie ograniczenia zachowań automutylacyjnych w zakładach karnych. W: Kuć M. (red.). *Skuteczność oddziaływań resocjalizacyjnych*. Lublin.
- Karaszevska H. (2010). *Więzienie jako specyficzna instytucja społeczna*. W: Bębas S. (red.). *Współczesne oblicze resocjalizacji penitencjarnej*. Radom.
- Konopczyński M. (2006). *Metody twórczej resocjalizacji*. Warszawa.
- Krech J., Kowalski G. (2004). Kara kryminalna, jej wymierzenia i wykonywanie w świetle przepisów Konstytucji RP z 2 IV 1997 r. W: Kuć M., Niewiadomska I. (red.). *Kara kryminalna. Analiza psychologiczno-prawna*. Lublin.
- Lynch M.J. (2007). *Big Prisons. Big Dreams*. New Brunswick–New Jersey–London.
- Łobocki M. (2003). *Wprowadzenie do metodologii badań pedagogicznych*. Kraków.
- Machel H. (2009). Czy istnieje alternatywa dla resocjalizacji penitencjarnej. W: Kozaczuk F. (red.). *Prawne i socjokulturowe uwarunkowania profilaktyki społecznej i resocjalizacji*. Rzeszów.
- Machel H. (2001). Czy więzienie może wychowywać – spór o poprawczą funkcję więzienia. W: Borowski R., Wysocki D. (red.). *Instytucje wychowania resocjalizującego*. Płock.
- Machel H. (2003). *Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*. Gdańsk.
- Malec J. (2001). Czynniki warunkujące kształtowanie się postaw moralnych więźniów w Polsce. W: Hołyst B., Ambrozik W., Stępień P. (red.). *Więziennictwo. Nowe wyzwania*. Warszawa–Poznań–Kalisz.
- Mazur E., Laurman-Jarząbek E., Zyzik E. (2010). *Rola wychowawcy penitencjarnego w procesie resocjalizacji skazanych*. W: Bębas S. (red.). *Współczesne oblicze resocjalizacji penitencjarnej*. Radom.
- Ostrowska K. (2010). Integralne podejście do resocjalizacji skazanego. W: Bębas S. (red.). *Współczesne oblicze resocjalizacji penitencjarnej*. Radom.
- Parol R. (2008). *Etiologia przestępczości – paradygmaty i teorie*. W: Jaworska A. (red.). *Kryminologia i kara kryminalna. Wybrane zagadnienia*. Kraków.
- Pawełek K., Marczak M. (2008). Resocjalizacja w polskich zakładach karnych. Teoria a praktyka. W: Bartkiewicz Z., Węgliński A. (red.). *Skuteczna resocjalizacja. Doświadczenie i propozycje*. Lublin.
- Pilch T., Bauman T. (2001). *Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe*. Warszawa.
- Pilch T. (1998). *Zasady badań pedagogicznych*. Warszawa.
- Pollock J.M., Blackburn A.G., Foller S.K. (2013). *Prisons. Today and Tomorrow*. Burlington.
- Przybyliński S. (2005). Personel penitencjarny wobec zjawiska podkultury więziennej. W: *Podkultura więzienna – wielowymiarowość rzeczywistości penitencjarnej*. Kraków.

- Pstrąg D. (2009). Zaspokojenie potrzeby bezpieczeństwa skazanych jako istotny warunek skuteczności resocjalizacji skazanych. W: Kozaczuk F. (red.). *Prawne i socjokulturowe uwarunkowania profilaktyki społecznej i resocjalizacji*. Rzeszów.
- Samborski A. (2011). *Zjawisko bezrobocia wśród osadzonych w polskich jednostkach penitencjarnych*. W: Bębas S. (red.). *Wybrane problemy profilaktyki i resocjalizacji*. Radom.
- Sarzała D. (2009). Podkultura a izolacja więzienna (aksjologiczna analiza problemu). W: Kuć M. (red.). *Skuteczność oddziaływań resocjalizacyjnych*. Lublin.
- Skura J. (2009). Pomoc postpenitencjarna w kontekście przygotowania skazanych do życia w warunkach wolnościowych. W: Kozaczuk F. (red.). *Zagadnienia readaptacji społecznej skazanych*. Rzeszów.
- Szałański J. (2008). Kryteria i mierniki efektywności resocjalizacji. W: Kozaczuk F. (red.). *Efektywność oddziaływań resocjalizacyjnych*. Rzeszów.
- Szałański J. (2008). Zakres i poziom skuteczności resocjalizacji. W: Bartkowicz Z., Węgliński A. (red.). *Skuteczna resocjalizacja. Doświadczenia i propozycje*. Lublin.
- Szałański J. (2010). Osobowościowe kompetencje temporalne w nowatorskim projektowaniu pożądanej przemiany więźniów. W: Kozaczuk F. (red.). *Zachowania przestępcze. Przyczyny i zapobieganie*. Rzeszów.
- Schmidt D. (2004). Empatia personelu więziennego oraz jej niektóre uwarunkowania. W: Ambrozik W., Stepiak P. (red.). *Służba Więzienna wobec problemów resocjalizacji penitencjarnej*. Poznań–Warszawa–Kalisz.
- Szczepaniak P. (2003). *Kara pozbawienia wolności a wychowanie*. Kalisz–Warszawa.
- Szymanowska A. (2004). Wykonywanie kary pozbawienia wolności w świetle wyników badań kryminologiczno-psychologicznych. W: Kozaczuk F. (red.). *Resocjalizacja instytucjonalna*. Rzeszów.
- Szymanowski T. (2004). *Polityka karna i penitencjarna w Polsce w okresie przemian prawa karnego*. Warszawa.
- Świtka J. (2004). Filozoficzne i socjologiczne ujęcie kary. W: Kuć M., Niewiadomska I. (red.). *Kara kryminalna. Analiza psychologiczno-prawna*. Lublin.
- Urban B. (2004). Koncepcje rozwoju społecznego a możliwości ograniczenia patologii społecznej. W: Kozaczuk F. (red.). *Resocjalizacja instytucjonalna*. Rzeszów.
- Utrat-Milecki J. (2006). *Podstawy penologii. Teoria kary*. Warszawa.
- Wróbel W. (2007). Kara pozbawienia wolności w Kodeksie karnym z 1997 r.: idea i rzeczywistość. *Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych* 11, 1.
- Zalewski W. (2008). *Izolacja więzienna a sprawiedliwość naprawcza*. W: Pastwa-Wojciechowska B. (red.). *Człowiek w obliczu prawa*. Kraków.

Akty normatywne

- Kodeks karny wykonawczy. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. (Dz.U. Nr 90, poz. 557).
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 26 listopada 2012 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie sposobów prowadzenia oddziaływań penitencjarnych w zakładach karnych i aresztach śledczych (Dz.U. z 2012 r., poz. 1409).